

RESSENYA A CERDÀ I BALLESTER, JOSEP, *LOS CABALLEROS Y RELIGIOSOS DE LA ORDEN DE MONTESA EN TIEMPO DE LOS AUSTRIAS (1592-1700)*, MADRID, CSIC, 2014, 509 pp., 13 LÀMS.

REVIEW TO CERDÀ I BALLESTER, JOSEP, *LOS CABALLEROS Y RELIGIOSOS DE LA ORDEN DE MONTESA EN TIEMPO DE LOS AUSTRIAS (1592-1700)*, MADRID, CSIC, 2014, 509 pp., 13 LÀMS.

MATEU RODRIGO LIZONDO
mateu.rodrigo@uv.es

Universitat de València

L'obra, que va constituir la tesi de doctorat en Història de l'autor a la Universitat de València, ofereix una completa monografia dels cavallers, com dels religiosos, que pertangueren a l'institut montesià des de la incorporació a la Corona fins a la mort de Carles II, la seua nòmina, procediment de selecció, orígens socials, actituds polítiques i altres circumstàncies. Com recorda, Hipòlit de Samper, l'historiador clàssic de l'orde de Montesa, ja va voler fer un esforç semblant, que no arribà a publicar.

L'orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama –dita així després de la fusió amb aquest petit institut religiós-militar català, decretada pel papa Benet XIII el 1400–, havia estat creada a instàncies de Jaume II d'Aragó pel papa Joan XXII el 1317, i romangué sempre com a orde particular del Regne de València. L'annexió ja fou intentada per Ferran II: la monarquia autoritària

dels Reis Catòlics havia obtingut la incorporació a la Corona castellana dels ordes militars d'aquest regne, Santiago, Calatrava i Alcántara, el que permetia un increment dels recursos econòmics i també de les facultats de control polític en mans del poder reial. La de Montesa, però, es resistí a les pretensions d'absorció, com suposa l'autor per la negativa del papa Alexandre VI.

Felip II va aconseguir el seu propòsit per una butlla del papa Sixt V, del 1587. La situació de Montesa era dèbil, governada per un mestre corrupte, venal i de vida poc edificant, Pere Lluís Galceran de Borja, fill del III duc de Gandia, que ocupà el càrrec en un període de prop de cinquanta anys (1545-1592: proclamat quan en tenia disset). L'orde es trobava malmès, administrat pel mestre en benefici propi, fins a l'extrem de pretendre la successió en la persona d'un fill seu; el rei, valent-se de l'arma d'un procés per sodomia, incoat de forma oportunista contra Borja, el pogué pressionar amb èxit, forçant la seua renúncia amb grans compensacions personals (rendes per a la seua família, el virregnat de Catalunya, ultra el marquesat de Navarrés, no esmentat, que havia estat conferit el 1557). El pacte amb la Corona li era tan profitós que no s'estigué de comprar vots de cavallers a favor de l'acord, amb condició, però, de retenir la dignitat fins a la seua mort.

L'orde de Montesa va passar a la jurisdicció del rei, esdevingut l'administrador general, però no es va reunir amb els ordes castellans en el Consejo de Órdenes Militares, ans bé va ser adscrita al Consell d'Aragó. Mantingué substancialment la seua naturalesa valenciana, així com la participació en les Corts del regne, on el seu mestre tenia la segona veu del braç eclesiàstic, darrere de l'arquebisbe de València. Amb aquestes singularitats, resulta poc ajustat a la realitat el terme *hermana pequeña de las órdenes hispánicas* que li dóna l'obra, seguint una expressió d'altres estudiosos. Més petita, si atenem als dominis, per la seua adscripció particular al territori valencià, però no pròpiament germana, puix que no pot obviar-se que pertanyien a estats diferents.

Per al govern de l'orde, el Consell d'Aragó creà l'Assessor general, que havia de ser un cavaller montesià, amb la missió d'aconsellar el rei i el mateix consell en els afers propis de l'institut, i un Lloctinent general, que exerciria la jurisdicció temporal i espiritual. Fou el primer lloctinent fra Jaume Joan Falcó, comanador de Pertputxent, amic i marmessor del difunt mestre Borja, i el primer assessor Diego de Covarrubias, regent del Consell d'Aragó. Felip II, amb la intenció d'incrementar el prestigi dels monjos dins de l'orde, va fundar llavors el Col·legi de Sant Jordi, annex a l'església i priorat del mateix nom a la ciutat de València, per a albergar els religiosos que cursaven filosofia i teologia a l'Estudi General. L'edifici, enderrocat al segle XIX, ocupava el flanc de migdia de la plaça de Sant Jordi o de Vilaragut de la ciutat, hui de Josep Rodrigo Botet.

L'autor repassa la història de Montesa al període medieval, així com els requisits d'ingrés i les condicions imposades als cavallers. Hom els exigia origen noble, puresa de sang i naixement legítim, ultra un mínim de deu anys d'edat. Les informacions sobre els candidats eren investigades al Temple de València pel lloctinent i quatre cavallers. Tan bon punt l'aspirant era nomenat pel rei, podia creuar-se i rebre l'hàbit, generalment a l'església de Santa Maria de Montesa, coneguda com el Temple, de la capital del regne. A l'època estudiada es va estabilitzar el nombre de cavallers en uns

cent individus. Els religiosos, al seu torn, prenen l'hàbit al Sacre Convent del castell de Montesa. Havien de passar un noviciat de quatre mesos, per als cavallers, i d'un any, per als monjos, després del qual feien la professió, la majoria també al monestir. Els cavallers s'obligaven a resar les hores canòniques i als tres vots: obediència al mestre, pobresa (reduïda a "pobresa d'esperit", tot i que és cert que havien de presentar una memòria de béns anual) i castedat (castedat matrimonial, perquè els cavallers podien casar-se per concessions papals de 1584 i 1588, prèvia demanda de llicència a l'orde).

Les condicions per a l'ingrés acabaren relaxant-se de forma sensible. Els incompliments d'algun requisit podien salvar-se per dispensa papal, gràcies a les pressions dels valedors del candidat i sobretot al favor del rei. La finalitat de la institució religioso-militar també es dispersava. Un hàbit de l'orde era símbol de prestigi, però igualment, en particular, garantia de puresa de sang en aquells temps, a banda dels ingressos possibles en concepte de promoció a comandos o d'assignacions sobre els béns de l'orde. Els monarques de la Casa d'Àustria es servien de les rendes i els hàbits i dignitats de Montesa com a instrument per captar-se voluntats del braç militar i premiar adhesions polítiques, alhora que venien sense escrípsols el títol de cavaller; així ho féu el comte-duc d'Olivares, en benefici de la Hisenda reial.

La pràctica irregular de fer servir els hàbits de Montesa per captar vots de l'estament noble s'observa en les Corts de València de 1604, en ocasió de les quals Felip III va atorgar vint hàbits, i més encara en les conflictives de 1626, en el regnat de Felip IV. El lector recordarà en aquest punt la crítica vitriòlica del *Dietari* de mossén Pere Joan Porcar: *ultra sis títols de comte, y donà setanta creus, y a molts n'hi havia dels que la feren eo descendents dels que la feren a Jesuchrist, escrivia el bon beneficiat de Sant Martí.*

D'ençà del govern del quart Felip es difongué el costum de fer gràcia de rendes i assignacions sobre la mensa maestral i les comandos a favor de nobles i oficials reials, encara que no pertanguessen a l'orde; de vegades, els beneficiaris eren dones, en consideració a mèrits dels marits, malgrat la prohibició continguda en les constitucions. A Ana Maria Manrique de Lara li fou concedida el 1629 una renda de mil ducats, *en ayuda de dote.*

Quant a l'origen dels cavallers, l'autor estableix que en el període 1601-1701 el 73% eren naturals del Regne de València, dels quals més de la meitat procedien de la capital; això no pot estranyar, atesa la magnitud demogràfica de la ciutat, però també la concentració dins de les seues muralles de la major part de la noblesa del país, així com de les institucions regnícoles. Un 13% eren de Castella, i la resta originaris de la Corona d'Aragó, entre els quals n'hi havia d'italians, com ara els sards.

La procedència social mostrava les dues vies principals, la noblesa i el servei reial: nobles i cavallers, militars dels exèrcits de la Corona (hom hi exigia el grau mínim de capità), juristes de la Reial Audiència de València o dels Consells de la cort i oficials superiors de l'administració monàrquica. En temps de Felip IV començaren a abundar en les files de Montesa els nobles titulats: comtes,

marquesos, ducs i prínceps (dignitat italiana, menys estimada en Espanya). Hi cal fer notar que els barons i senyors jurisdiccionals de llocs, que eren llavors termes sinònims, no eren reconeguts com a nobles titulats, com estima l'autor; les baronies valencianes són més tardanes, producte de concessions expresses de la Corona generalment als segles XVIII i XIX.

Amb la incorporació a la Monarquia, i la consegüent entrada progressiva de cavallers castellans en les files montesianes, s'hi produïren tensions en defensa de la naturalesa valenciana de l'orde. El mateix Hipòlit de Samper, que en un principi era partidari d'obrir-la a gents de mèrit, d'on fossen, va acabar sent del criteri que calia preservar aquest caràcter. La disputa va esclatar amb motiu del litigi per la comanda major –que era la de les Coves de Vinromà–, entre un aristòcrata castellà, Francisco Idiáquez y Borja, fill del duc de Ciudad Real i de Francesca de Borja i Aragó, i el valencià Josep Francesc Sorell, Despuig i Roca, comte d'Albalat. Carles II havia concedit en expectativa de futur, perquè llavors n'era titular sa mare, les comandes a Idiáquez l'any 1682; però, tres anys més tard, a proposta del Consell d'Aragó, la va tornar a donar, en idèntiques condicions, al comte, atesos els serveis prestats a la Corona pel seu pare i predecessor, Crisant Sorell i Vallterra, militar, governador que fou de la plaça d'Alacant.

Albalat al·legava un fur de les Corts valencianes de 1645 que exclouïa de les prebendes de Montesa a estrangers del regne, i obtingué el recolzament de la Junta de contrafurs de l'estament militar, d'on formava part. No fou fins al 1705 que veié reconegut el seu dret a les comandes major i de Perputxent, gràcies en part a la seua militància borbònica, prèvia compensació a Idiáquez. En realitat –afegim– el comte d'Albalat ja havia rebut el 23 de setembre de 1679 de Carles II una renda amb la promesa d'una comanda de Montesa, cosa que segurament prestava més força a la seua pretensió.

L'estudi de l'orde en el període proposat s'acompanya d'una galeria biogràfica de montesians notables. Hi destacarem Cristòfol Crespi de Valldaura (1599-1671), jurista, regent del Consell d'Aragó i vicescanner, membre de la Junta de Govern de la monarquia en la minoritat de Carles II, que fou Assessor general de l'orde; o l'il·lustre Llorenç Matheu i Sanç, així mateix regent del Consell d'Aragó, autor d'obres clàssiques en la història del dret valencià.

Un capítol del llibre es consagra a l'estudi del grup dels religiosos de Montesa. Els monjos residents al sacre convent, regit per la regla de Cister, eren en nombre de catorze, que es proveïen després de passar una mena d'oposicions, consistents en un examen de llatí, cant, filosofia i teologia. Aquestes places es completaven amb les de col·legials –entre quatre i vuit– del Col·legi de Sant Jordi de València, sota el govern d'un rector, i amb un contingent de vint-i-tres parròquies, les existents als dominis de l'orde, que permetien oferir peces eclesiàstiques per als seus clergues, no sense friccions amb l'arquebisbe i els bisbes diocesans per la jurisdicció.

Els religiosos eren d'extracció inferior, vists des de l'òptica dels cavallers: de famílies llauradores, però també de capes mitges urbanes, notaris, metges, mercaders o artesans, i havien de provar neteja de sang, com aquells. En canvi, posseïen una formació intel·lectual més elevada, graduats en Teologia i en Cànon. Tot plegat, explica que mantinguessen tradicionalment una actitud d'hostilitat envers el lloctinent i els cavallers en general, per la presumpció que aquests els tenien per inferiors.

El prior de Montesa, primera jerarquia del convent, havia estat sempre, des de la fundació de l'orde, un monjo de l'abadia de Santes Creus, i aquesta circumstància acabà movent discussions sobre la jurisdicció dels cistercencs a Montesa. Potser hi hagués alhora alguna influència de la revolta de Catalunya, però, de forma més immediata, les actituds autoritàries imprudents del prior fra Jaume Porta donaren causa per a la seua deposició, decidida per Felip IV el 1658; amb açò es va extingir la presència secular de Santes Creus a Montesa, perquè el papa Climent X rubricà la voluntat reial, amb la reserva del priorat per a l'esdevenidor als mateixos monjos de la congregació (1670). Potser hi coincidien els interessos de la monarquia i la malfiança envers un monjo català amb les naturals ambicions dels religiosos de la casa. Hi cal afegir que en la guerra de Successió el castell de Montesa, on Felip V havia destacat una força militar, patí un setge d'un any de tropes angleses i portugueses, que saquejaren la vila. Tot i això, és cert que la major part dels religiosos s'adheriren a l'Arxiduc.

D'aquest grup, sobresurt fra Hipòlit de Samper, natural de València (1633-1700), l'historiador de l'orde per excel·lència amb la seua *Montesa Ilustrada*, publicada a la mateixa ciutat el 1669 en dos volums. L'obra pretenia reivindicar l'institut montesià, amb l'estudi dels seus orígens, drets i homes il·lustres. Malgrat l'enemistat de Samper, prior de Sant Jordi, amb el lloctinent fra Joan Crespí, aconseguí ser promogut a Madrid al càrrec d'Administrador general de l'orde.

El llibre objecte del nostre comentari va dotat d'una completa llista bibliogràfica, ultra un apèndix de cartografia i una extensa sèrie de quadres cronològics que recull la nòmina de les dignitats de l'orde, els cavallers i els religiosos. No va dotat del sempre convenient índex onomàstic, carència que no es deu a l'autor. L'interessant apèndix gràfic fa patent el fet de l'apropiació injustificada dels retrats dels lloctinents de Montesa, que pertanyien al Sacre Convent del Temple de València, traslladats al Consejo d'Órdenes Militares a Madrid fa més d'un segle; en la mateixa ocasió, se n'extragueren altres obres d'art i, encara més sensible, l'arxiu de l'orde, ingressat (1896) en la part principal a l'Arxiu Històric Nacional a Madrid.

Ens complau saludar gratament l'aparició d'aquest important estudi, tant per l'amplitud de les fonts com per la qualitat del mètode, amb la convicció que deu ser un títol de referència per al coneixement d'una de les institucions que exerciren major protagonisme en la història del Regne de València.